

ROCZNIK TOMISTYCZNY

7 (2018)

ROCZNIK TOMISTYCZNY
7 (2018)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY
7 (2018)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Paul J. Cornish, Tomasz Pawlikowski, Marie-Dominique Goutierre, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Marek Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2018

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów

POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93,

tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl e-mail: ksiegnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji.....	11
Raymond Leo Cardinal Burke The Crisis regarding Marriage in the Present Day.....	13

Wokół myśli Étienne'a Gilsona w rocznicę śmierci

Mieczysław Gogacz Gilson i filozofia.....	39
Richard Fafara Philosophy and Civilization	53
Peter Redpath An American Perspective on the Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas: Midwife to Birth of a New and Improved Global Civilization of Freedom!.....	61
Curtis L. Hancock The Elusiveness of Happiness in the Modern World.....	71
Nicolas Moscicki Gilson - voudrait-il deconstruire la metaphysique?.....	79
Michał Zembrzuski In Defense of Realism. The Metaphysical Thought of Mieczysław Gogacz	105
Mieczysław Gogacz Wpływ Étienne'a Gilsona na filozofię w Polsce	119

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk Własności istnieniowe bytu w interpretacji tomizmu konsekwentnego.....	131
Michał Zembrzuski Problem <i>mind-body</i> w świetle Tomaszowej koncepcji hylemorfizmu.....	159
Marcin W. Bukala Siódme: „Nie kradnij”. O średniowiecznym odkrywaniu rynku na marginesie książki Paola Prodiego	177
Artur Andrzejuk Problem pojęcia natury w pismach Tomasza z Akwinu	193
Magdalena Płotka From <i>scibile</i> to <i>operabile</i> . Metaphilosophical and Methodological Debate on Practical Character of Artes in 15th Century Cracow.....	213
Izabella Andrzejuk Filozoficzne podłoże mistyki św. Jana od Krzyża	229

Magdalena Płotka	
Action and Happiness. A Reinterpretation of Thomas Aquinas's Theory of Happiness in Paul's of Wroclaw Ethical Thought	241
Krzysztof A. Wojcieszek	
Cnota trzeźwości: indywidualna czy społeczna?.....	255
Ewa Agnieszka Pichola	
Ne ite ad Thomam, sed ad von Hildebrand.....	271
Jan Pocij	
Konsekwencje metafizyczne ujęć materii i ruchu we współczesnej fizyce.....	287
Tomasz Pawlikowski	
Klasyczne ujęcia problemu prawdy w „post-świecie”	313

Sprawozdania i recenzje

Natalia Herold	
Naukowe Towarzystwo Tomistyczne	347
Izabella Andrzejuk	
Sprawozdanie z sympozjum naukowego „Tomizm konsekwentny” – 18 listopada 2017 roku.....	351
Michał Zembrzowski	
Sympozjum Tomistyczne na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie – 28 lutego 2018 roku.....	355
Michał Zembrzowski	
Sprawozdanie z Sympozjum Tomistycznego w Łomży – 7 marca 2018 roku.....	359
Artur Andrzejuk	
Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. „Małżeństwo i rodzina. Źródła kryzysu i drogi wyjścia” – 7 czerwca 2018 roku.....	365
Magdalena Płotka	
Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Filozofia a cywilizacje – w rocznicę śmierci Étienne'a Gilsona i Mieczysława Krąpca” – 8 czerwca 2018 roku ..	371
Natalia Herold	
Kulisy sporu o istotę i istnienie. Recenzja: Tomasz Sutton, <i>De esse et essentia</i> , Biblioteka Rocznika Tomistycznego, Warszawa 2018.....	377
Magdalena Płotka	
Świat uczuć i świat rozumu. Recenzja: Justyna Fiołek, <i>Świat uczuć u świętego Tomasza z Akwinu</i> , Warszawa 2017.....	385
Bożena Listkowska	
O nieprostych kwestiach w sposób prosty, jasny i precyzyjny. Recenzja: Artur Andrzejuk, <i>Tomasz z Akwinu jako filozof</i> , Warszawa 2017.	389
Izabella Andrzejuk	
Podstawy filozofii wychowania. Recenzja: Mikołaj Krasnodębski, <i>Antropologia edukacji - wybrane aporie w świetle filozofii klasycznej</i> , Głogów 2018	397

Polemiki i dyskusje

Nicolas Moscicki

Structure de l'être dans *La Somme contra Gentiles*. Essai de reflexion sur l'article de Professeur Artur Andrzejuk *Struktura bytu w «Summa contra Gentiles» Tomasza z Akwinu*, *Rocznik Tomistyczny / Annuaire Thomiste* N° 6 (2017).....405

Nota o autorach..... 421

Table of Contents

Editorial.....	11
Raymond Leo Cardinal Burke The Crisis regarding Marriage in the Present Day.....	13
On Étienne Gilson thought on the anniversary of his death	
Mieczysław Gogacz Gilson and Philosophy.....	39
Richard Fafara Philosophy and Civilization	53
Peter Redpath An American Perspective on the Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas: Midwife to Birth of a New and Improved Global Civilization of Freedom!.....	61
Curtis L. Hancock The Elusiveness of Happiness in the Modern World.....	71
Nicolas Moscicki Did Gilson Intend to Deconstruct the Metaphysics?	79
Michał Zembrzuski In Defense of Realism. The Metaphysical Thought of Mieczysław Gogacz	105
Mieczysław Gogacz Influence of Étienne Gilson on Philosophy in Poland	119

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk Existential Properties in the Interpretation of Consequent Thomism	131
Michał Zembrzuski Mind-body Problem in the Light of Aquinas's Conception of Hylomorphism	159
Marcin W. Bukala „Seventh: You shall not steal” – Notes on the Medieval „Discovering” of the Market in the Margin of Paulo Prodi's Book.....	177
Artur Andrzejuk Problem of the Concept of Nature in Thomas Aquinas's Texts.....	193
Magdalena Płotka From <i>scibile</i> to <i>operabile</i> . Metaphilosophical and Methodological Debate on Practical Character of Artes in 15th Century Cracow.....	213
Izabella Andrzejuk Philosophical Grounds of Mysticism of St. John of the Cross	229

Magdalena Płotka	
Action and Happiness. A Reinterpretation of Thomas Aquinas's Theory of Happiness in Paul's of Worcester Ethical Thought	241
Krzysztof A. Wojcieszek	
The Virtue of Sobriety: Individual or Social?	255
Ewa Agnieszka Pichola	
Ne ite ad Thomam, sed ad von Hildebrand [Do not go to Thomas, go to von Hildebrand].....	271
Jan Pocij	
The Metaphysical Consequences of the Concepts of Matter and Motion in Contemporary Physics.....	287
Tomasz Pawlikowski	
The Classic Approaches to the Problem of Truth in the „Post-World”	313

Reports and Reviews

Natalia Herold	
Scientific Thomistic Society	347
Izabella Andrzejuk	
Report on the Conference „Consequent Thomism” – 18th of November 2017	351
Michał Zembruski	
Report on the Thomistic Conference at Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw – 28th of February	355
Michał Zembruski	
Report on the Thomistic Conference in Łomża – 7th of March 2018.....	359
Artur Andrzejuk	
Report on the conference „Marriage and family. The sources of crisis and ways out” – 7th of June 2018.....	365
Magdalena Płotka	
Report on the International Conference „Philosophy and Civilisation – on the Anniversary of Death of Étienne Gilson and Mieczysław Krąpiec” – 8th of June 2018	371
Natalia Herold	
Behind the Scenes of the Essence and Existence Dispute. Review: Tomasz Sutton, <i>De esse et essentia</i> , Biblioteka Rocznika Tomistycznego, Warszawa 2018.....	377
Magdalena Płotka	
The World of Emotions and the World of Reason. Review: <i>Justyna Fiołek, Świat uczuć u świętego Tomasza z Akwinu</i> [The World of Emotions in Saint Thomas Aquinas], Katowice 2017.....	385
Bożena Listkowska	
On Non Simple Issues in a Simple, Clear and Precise Way. Review: Artur Andrzejuk, <i>Tomasz z Akwinu jako filozof</i> [Thomas Aquinas as a Philosopher], Warszawa 2017.....	389
Izabella Andrzejuk	
Basics of the Philosophy of Education. Review: Mikołaj Krasnodębski, <i>Antropologia edukacji - wybrane aporie w świetle filozofii klasycznej</i> [Anthropology of Education - Selected Aporias in the Light of Classical Philosophy], Głogów 2018.....	397

Controversy and Discussions

Nicolas Moscicki

Structure of Being in *Summa contra Gentiles*. An Attempt of Reflection on the Artur
Andrzejuk's Text *Struktura bytu w «Summa contra Gentiles» Tomasza z Akwinu*, *Rocznik
Tomistyczny / Thomistic Yearbook N° 6 (2017)* 405

Note about authors..... 421

Cnota trzeźwości: indywidualna czy społeczna?

Słowa kluczowe: cnota, umiarkowanie, trzeźwość, pijaństwo, alkohol

I. Współczesne „przesunięcie ryzyka” a wzrost społecznego znaczenia cnoty trzeźwości

W czasach św. Tomasza z Akwinu cnota trzeźwości zapewne nie jawiła się jako sprawność o tak wielkim znaczeniu jak obecnie. Owszem, dobrze znano skutki braku umiaru w używaniu wina, ale uznawano zjawisko pijaństwa za brak indywidualny, pewną osobową niedojrzałość. Takie usytuowanie było związane po prostu z naturalnymi ograniczeniami, np. niską dostępnością różnych substancji psychoaktywnych. Trzeba pamiętać, że w ówczesnej Europie nie znano tytoniu z jego nikotyną – najszybciej

uzależniającym alkaloidem¹. Nie znano też na większą skalę napojów alkoholowych o wyższych stężeniach etanolu, np. wódek². Dopiero powoli uczono się wytwarzania bardziej stężonych napojów, traktując je jak lekarstwo, zgodnie z zaleceniami np. Rajmunda Lullusa, który w spożywaniu destylatów dopatrywał się „remedium” na wiele chorób. Sięgano po dostępne narkotyki roślinne również w kontekście medycznym lub magicznym, ale raczej nie w postaci społecznej plagi i nie w sposób rekreacyjny³.

Dr hab. Krzysztof A. Wojcieszek, prof. Pedagogium Wyższej Szkoły Nauk Społecznych w Warszawie.

¹ Tytoń (*Nicotiana tabacum*) pochodzi z kontynentu amerykańskiego, a samo palenie rozpowszechniło się w Europie dopiero od XVIII w. jako wynik kolonizacji. S. A. Maisto, M. Galizio, G. J. Connors, *Uzależnienia. Zażywanie i nadużywanie*, Wyd. KARAN, Warszawa 2000, s. 143-145.

² S. A. Maisto i in., *dz. cyt.*, s. 189.

³ Wyjątkiem może być stosowanie narkotyczne wyciągu z *Ammanita muscaria* w Skandynawii i na

Dziś wiemy, że w ocenie ekspertów najgroźniejsze w skutkach jest używanie etanolu⁴. Reguła jest prosta: im więcej, częściej i bardziej stężone napoje pijemy, tym bardziej negatywne skutki indywidualne i społeczne są większe. Wydaje się jednak, że w czasach św. Tomasza po prostu nie było zbyt wielu możliwości ekstensywnego pijaństwa. Powszechnie używane piwo (od czasów starożytnych cywilizacji) wymagało przecież poświęcenia na jego produkcję nadwyżek żywności, której systematycznie brakowało w warunkach mało wydajnego rolnictwa. W średniowiecznej Europie często pojawiała się plaga głodu.

W takich warunkach łatwiej było o traktowanie cnoty umiaru jako sprawności indywidualnej. Oto jakiś władca, mający dostęp do dużych ilości piwa i wina, a nawet koniaku (zgodnie z zaleceniami Rajmunda Lullusa), mógł odznaczyć się tą cnotą i realnie sprawdzać ją w praktyce. Jego poddani byli w trudniejszej sytuacji. Jeśli nadużywali, to silnie, ale rzadko.

To powodowało też brak społecznych doświadczeń związanych z masowym nadużywaniem trunków. Nie było tak wielu okazji, aby ówczesni moralisci mo-

gli zaobserwować negatywne społecznie skutki pijaństwa⁵. Cnota trzeźwości, jako część cnoty umiaru, jawiła się jako owszem, kardynalna, ale indywidualna. Ktoś wypracował umiar, a ktoś inny nie. Pamiętano oczywiście słynne ostrzeżenie biblijne, że „pijacy nie wejdą do królestwa niebieskiego”, ale też dobrze pamiętano zalecenie św. Pawła skierowane do jego ucznia, aby ów uczeń używał nieco wina, a nie wody, ze względu na swoje choroby gastryczne.

Dzisiaj sytuacja radykalnie się zmieniła. W Europie czy USA dostępność różnych substancji psychoaktywnych jest olbrzymia, są na wyciągnięcie ręki. Zarówno ze względu na zwiększony popyt, jak i na bardzo zwiększoną podaż⁶. W sumie obrót tymi substancjami (alkoholem, nikotyną, narkotykami) to jeden z najsilniejszych ekonomicznie sektorów gospodarki, porównywalny tylko z handlem bronią lub produktami naftowymi. W związku z tym w krajach rozwiniętych nastąpiło zjawisko wcześniej nieznane, tzw. przesunięcie ryzyka⁷. Otóż zawsze istnieje jakieś ryzyko chorób, wypadków i utraty zdrowia i życia. Jeszcze sto lat temu były to trywialne choroby zakaźne. Dziś na pierwsze miejsce, zdaniem epidemiologów, wkroczyło ryzyko

Syberii.

⁴ D. Nutt, L. King, L. Philips, *Drug harms in the UK: a multicriteria decision analysis* „The Lancet” 2010 vol. 376, nr 9752, 6 November 2010, s. 1558-1565.

⁵ Stało się to możliwe dopiero wraz z umasowaniem produkcji destylatów od około XVII w. Wraz z tym powstał też nowoczesny ruch trzeźwości i koncepcja uzależnienia. Zob.: C. C. Cook, *Alcohol, Addiction and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 77 i dalej.

⁶ Szeroko o tym informują różnorodne raporty, zwłaszcza: P. Anderson, B. Baumberg, *Alcohol In Europe*, Institute of Alcohol Studies, London 2006, także: *Global status report on alcohol and health 2014*, WHO, apps.who.int/iris/bitstream/10665/112736/1/9789240692763_eng.pdf, dostęp: 12.02.2018.

⁷ Szerzej o tym zjawisku w: C. L. Sheridan, S. A. Radmacher, *Psychologia zdrowia. Wyzwania dla biomedycznego modelu zdrowia*, tłum. zespół, Wyd. IPZ, Warszawa 1998.

związane z paleniem tytoniu i piciem napojów alkoholowych (niekiedy z narkotykami, ale na dalszych miejscach skali). Z raportów WHO o stanie zdrowia na świecie wynika, że w krajach rozwiniętych, zwłaszcza w Europie i USA, dominują takie źródła ryzyka zdrowotnego, które są wynikiem masowego i intensywnego używania substancji psychoaktywnych⁸. Nazywamy to „przesunięciem ryzyka”, gdyż „przesunęło” się ono z pozycji „choroby zakaźne” na pozycję „choroby cywilizacyjne” – wypadki w stanie nietrzeźwym, zawały, udary, rak płuc i inne nowotwory. Aż 1/3 wypadków śmiertelnych wśród osób młodych (15-30 lat) w „starej” Unii Europejskiej to wypadki związane ze stanem nietrzeźwości⁹. To tylko jeden z przykładów. Nie ma wątpliwości, że dzisiaj naszym zabójcą jest picie napojów alkoholowych i palenie tytoniu, rażno doganianie przez nadwagę i używanie narkotyków. To jest właśnie „przesunięcie ryzyka”.

W Polsce liczba zezwoleń na obrót napojami alkoholowymi sięga 300 tysięcy rocznie¹⁰, napoje te znajdujemy niemal w każdym sklepie, a ich reklamy niemal w każdej wieczornej audycji. Dostępność ekonomiczna, prawna, geograficzna, kulturowa wzrosła niepomierne¹¹.

Jesteśmy stale oko w oko z wielkimi pokusami, jakich nie znały poprzednie pokolenia.

Ponieważ to zjawisko narastało przez ostatnie 200 lat, wywoływało liczne reakcje społeczne, w tym ze strony etyków, którzy niejako na nowo musieli ustosunkować się do usytuowania i znaczenia cnoty umiaru. Gdyby nie bardzo dotkliwe skutki zdrowotne, społeczne, finansowe, to zapewne troska moralistów byłaby znacznie mniejsza, ale mamy do czynienia z autentyczną współczesną plagą. To właśnie się kryje za niewinnym terminem epidemiologicznym „przesunięcie ryzyka”.

W *Summa Theologiae* znajdujemy rozważanie św. Tomasza na temat prymatu cnoty umiarkowania. Uznaje, że nie jest ona najważniejszą z cnót, bo dotyczy życia osobistego, a nie społecznego: „...im dana cnota bardziej dotyczy dobra ogółu, tym jest lepsza. Otóż sprawiedliwość i męstwo odnoszą się do dobra ogółu więcej niż umiarkowanie”¹².

Czasy się zmieniły i być może, że i pozycja tej cnoty uległa przesunięciu na bardziej eksponowane miejsce. Tak się bowiem składa, że bardzo wielu pada ofiarą nadużywania substancji psychoaktywnych. W pewnej mierze nadal jesteśmy tą sytuacją zaskoczeni.

⁸ Te czynniki zajmują pierwsze miejsca w krajach rozwiniętych: *Raport o stanie zdrowia na świecie 2002. Analiza zagrożeń, promocja zdrowia*, Wyd. PARPA, Warszawa 2003, s. 124.

⁹ Więcej o piciu młodych Europejczyków: P. Anderson, B. Baumberg, *dz. cyt.*, s. 90-103.

¹⁰ Łącznie stałe i okresowe, dokładne dane za dany okres na stronie www.parpa.pl

¹¹ J. Moskalewicz, R. Room, B. Thom [red.], *Comparative monitoring of alcohol epidemiology across the EU. Baseline assessment and suggestions for future action. Synthesis report. RARHA Work Package 4*, Wyd. PARPA, Warszawa 2016; J. Moskalewicz, *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce w latach 1944-1982*, Wyd. PARPA, Warszawa 1998.

¹² *S.th.* 2-2, qu. 141, art. 8, resp. Cytaty z *Summa Theologiae* Tomasza z Akwinu pochodzą z: Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna, Umiarkowanie*, tom 22, tłum. S. Bełch, www.katedra.uksw.edu.pl, dostęp: 1.08.2018. Autor stosuje w artykule skrót *S.th.*

Odnosnie zaś do znaczenia męstwa i sprawiedliwości, to przypomina się historia Aleksandra Wielkiego, którego zgon w wieku młodzieńczym niektórzy historycy przypisują niepohamowanej skłonności do pijaństwa. Miał wyczerpać organizm opilstwem i zgasnąć. Jego ogromne państwo pogrążyło się natychmiast w wojnach diadochów i rozpadło.

Również i nasza historia ukrywa podobne przypadki. Pisze się tak o skutkach pijaństwa gen. Świerczewskiego, który zamiast skutecznie dowodzić w wielkiej bitwie pod Budziszynem w kwietniu 1945 roku oddawał się pijaństwu tak dalece, że miało to wielce negatywny wpływ na rezultaty tej bitwy¹³.

2. Klasyczny opis cnoty trzeźwości

Klasyczny opis cnoty umiaru (a w nim – trzeźwości) znajdujemy w wielu tekstach, począwszy od starożytnych, np. u Arystotelesa¹⁴. Wydaje się, że przez długi czas takie ujęcie wystarczyło, sytuując cnotę trzeźwości wśród tych sprawności, które są związane z rozwojem osobistym, osiągnięciem osobistej, indywidualnej sprawności umiaru w tym tak specyficznym zakresie. Słusznie odnieszono tę kwestię do przeżycia przyjemności związanej z używaniem napojów alkoholowych. Przyjemność stanowić miała sygnał, że dana czynność zaspokaja jakąś istotną potrzebę ludzkiego ciała. Jeśli traktować to ujęcie bezkrytycznie, to używanie napojów alkoholowych byłoby czymś z natury dobrym. Znakiem tego byłyby przyjemność towarzysząca jego przyjmowaniu¹⁵. Dopiero zbytnia pogoń za samą przyjemnością

oznaczałaby wadę pijaństwa i brak umiaru. Św. Tomasz ujął to tak: „z powodu zbytniego pożądania i użycia wina (...) pijaństwo jest grzechem”¹⁶.

Dziś wiemy, jak myląca potrafi być przyjemność sama w sobie i jak niewiele może mieć wspólnego z rzeczywistością potrzebami naszego organizmu. Wśród wyprodukowanych ostatnio „designer drugs” są i takie, z grupy syntetycznych kannabinoidów, których siła oddziaływania na układ nerwowy przekracza kilkaset razy siłę THC zawartego w ziele konopi indyjskich. Szybko zresztą znalazły się w tzw. dopalaczach¹⁷. W przypadku samego alkoholu wiemy już, że alkoholowy drink wyzwala wydzielanie endorfin w mózgu, naszych najsilniejszych „naturalnych narkotyków”¹⁸. Przypomnijmy, że ich syntetycznym odpowiednikiem jest he-

¹³ W takich sprawach św. Tomasz miał zdecydowany pogląd, gdy twierdził, że trzeźwość obowiązuje zwłaszcza królów z racji wymagania dobrych rządów (*S.th.* 2-2, qu. 149, art. 4).

¹⁴ Klasyczne teksty np. w *Etyce nikomachejskiej*: Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tł. D. Gromska, PWN, Warszawa 2008, s. 144.

¹⁵ Na temat przeżyć związanych z używaniem etanolu patrz: L. Cierpiałkowska, M. Ziarko, *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 20-34.

¹⁶ *S.th.* 2-2, qu. 150, art. 1, resp.

¹⁷ Chodzi o syntetyczne substancje oznaczane jako JHW z kolejnymi numerami i syntetyczne opioidy.

¹⁸ J. M. Mitchell, J. P. O’Neill, M. Janabi, *Alcohol consumption induces endogenous opioid release in the*

roina. Znamy ponad 50 tysięcy substancji psychoaktywnych. Trudno przypuścić, aby zaspokajały one jakieś naturalne potrzeby naszego ciała. Raczej dokonują swoistego „włamania” do systemu nerwowego człowieka. Istnieje przyjemność, która zawsze jest niszcząca, niesie ze sobą znacznie więcej szkód niż korzyści, jeśli oddamy się jej zaspokajaniu. Warunki społeczno-historyczne dawnych wieków nie pozwalały w pełni ocenić sytuacji, z powodu braku pełnej wiedzy fizjologicznej i wspomnianych już ograniczeń dostępności.

Dlatego w sprawie alkoholu możemy powiedzieć, że nasz organizm zazwyczaj (bo nie zawsze) radzi sobie z pewnymi określonymi dawkami etanolu, wykorzystując pewne naturalne sposoby detoksykacji¹⁹. Specjaliści określają to tak, że jeśli dorosła i zdrowa osoba w neutralnych okolicznościach (np. nie prowadzi pojazdu, nie jest w ciąży itp.) spożywa nie więcej, niż 60 g czystego etanolu w przypadku mężczyzn i 40 g w przypadku kobiet przy tzw. jednej okazji (np. jednego wieczoru), to ryzyko strat jest niewielkie i można to uznać za umiar. Co ciekawe, granice tego umiaru współcześnie przesuwają się pod wpływem nowych danych. Rząd brytyjski miał zwyczaj ogłaszać ludności oficjalne miary rozsądnego picia. Ostatnio zmodyfikował swoje stanowisko i pod wpływem

nowych danych uznał, że ryzyko strat pojawia się od zerowego stężenia alkoholu etylowego. Ta zmiana pojawiła się w wyniku danych naukowych wskazujących na związek używania etanolu z nowotworami²⁰. Nawet umiarkowane ilości alkoholu wyraźnie powiększają ryzyko zapadalności na raka piersi.

Jeśli jednak oparlibyśmy się na klasycznym modelu, to można uznać, że w pewnych zakresach używania ryzyko jest tak małe, a korzyści psychologiczne tak znaczne, że opisuje to umiar. Nie dotykamy tu kwestii abstynencji, bardzo ciekawej, ale nie mieszczącej się na razie w klasycznym modelu, który tutaj rozważamy²¹. Zasługuje ona zresztą na osobne studium etyczne.

Istotą tak rozumianej trzeźwości byłaby umiejętność oceny sytuacji spożycia alkoholu: ile i w jakich okolicznościach. Przecież w bardzo wielu sytuacjach wymagana jest bezwzględna abstynencja. W rzymskich legionach karano upicie się śmiercią. Byłaby to zatem cnota faktycznie indywidualna, chociaż oparta na roztropności pozwalającej ocenić granice rozsądnego używania etanolu. Czy rzeczywiście jest to cnota kształtowana indywidualnie jako wynik lepszego panowania nad sferą doznawania przyjemności? Czy drogą do niej jest podejmowanie odpowiednich indywidualnych ćwiczeń ascetycznych?

human orbitofrontal cortex and nucleus accumbens, „Science Translational Medicine” 2012 t. 4, s. 1-8.

¹⁹ Głównie system enzymów z grupy dehydrogenaz w wątrobie.

²⁰ J. Markowska, *Szkodliwość alkoholu u kobiet w aspekcie położniczym i onkologicznym*, referat na XVIII Ogólnopolskiej Konferencji Naukowo-Szkoleniowej „Współczesne oblicza alkoholu, narkotyków i tytoniu”, Poznań, 23-24.11.2017.

²¹ Chociaż znany jest religijny model abstynencji alkoholowej obecny w Starym Testamencie jako tzw. nazireat. Nazirejczykiem był Samson i św. Jan Chrzyciel. Alkoholowa abstynencja dawała nazirejczykom szczególną moc.

U św. Tomasza znajdujemy bardzo precyzyjną definicję pijaństwa, uznawanego przez niego za grzech śmiertelny: „W wypadku pijaństwa człowiek świadomie i własnowolnie pozbawia się zdolności używania rozumu, który sprawia, że czynimy dobrze lub źle”²².

3. Droga do cnoty trzeźwości: indywidualna czy społeczna?

Używanie rozumu i woli, a także wypracowanie odpowiednich reakcji popędowych miałyby uzdolnić człowieka do praktykowania umiaru, również w zakresie trzeźwości. Byłaby to zatem klasyczna droga nabywania kompetencji. Pytanie jednak brzmi: Pod wpływem czego? Własnych przykrych doświadczeń czy pouczeń otoczenia branych do serca?

Współczesna wiedza o działaniach profilaktycznych ukazuje pewną prawidłowość. Otóż dla wielu osób (większości) dokonanie inicjacji alkoholowej (w Polsce średnio w wieku 12,5 lat) praktycznie zamyka drogę do prostych oddziaływań profilaktycznych. Po inicjacji proste komunikaty o szkodach alkoholowych już nie docierają, nie działają na młodych²³, a nawet jeśli efekty się pojawiają

Jest to klasyczne ujęcie tej sprawy, gdzie zło wady pijaństwa płynie z bezpośredniego ataku na funkcjonowanie rozumu, zaburzonego w swych funkcjach przez przyjmowaną dla przyjemności substancję.

to wkrótce zanikają²⁴. Siła przeżycia euforyzującej przyjemności jest zbyt duża. Przyczynia to niemałych kłopotów wychowawcom, usiłującym zdążyć przed inicjacją z przekazami profilaktycznymi. Z kolei ćwiczenie w umiarkowanym używaniu alkoholu w wieku nastoletnim²⁵, chociaż użyteczne w pewnych szczególnych sytuacjach skrajnego opilstwa młodych, to jednak okazuje się mało użyteczne w odniesieniu do grupy uniwersalnej.

Najpierw zwróćmy uwagę na społeczny charakter używania etanolu, na jego społeczną normatywność. Młodzi „chłonna” odpowiednio reguły używania wprost ze środowiska społecznego²⁶. A takie reguły obyczajowe oczywiście są i dają się zaobserwować. Mają charakter zarówno formalny, jak i zwłaszcza nieformalny.

²² *S.th.* 2-2, qu. 150, art. 2, resp.

²³ D. R. Foxcroft, D. Lister-Sharp, G. Lowe, *Alcohol misuse prevention for young people: a systematic review reveals methodological concerns and lack of reliable evidence of effectiveness*, „Addiction” 1997 v. 92, s. 531-538.

²⁴ C. L. Perry, C. L. Williams, K. A. Komro, S. Veblen-Mortenson, M. Stigler, K. A. Munson, K. Farbaksh, R. M. Jones, J. L. Forster, *Project Northland: long term outcomes of community action to reduce adolescent alcohol use*, „Health Education Research” 2002 v. 17 (1), s. 117-132.

²⁵ Stosuje się takie programy w skład których wchodzi kontrolowane używanie alkoholu i obserwacja jego fizjologicznych skutków, głównie w odniesieniu do silnie upijających się nastolatków.

²⁶ K. Okulicz-Kozaryn, *Contextual factors affecting prevention*. Including contributions from Dr Jeanne Poduska (USA), Dr Katarzyna Okulicz-Kozaryn (PL), Mr Frederic Groeger-Roth (DE), 4 International Conference and Members Meeting EUSPR, Paris, 13-15 November 2013; K. Okulicz-Kozaryn, J. Raduj, A. Borucka, *Picie alkoholu przez piętnastoletnią młodzież a praktyki wychowawcze rodziców*, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2014 nr 12 (1), s. 99-108.

Zasadniczym pytaniem, jakie stawia sobie młody człowiek w odniesieniu do używania alkoholu jest: Czy tak czynią inni ludzie w moim otoczeniu? W Europie, która jest rozpitym kontynentem, odpowiedź brzmi: tak. Sprzyja to własnym eksperymentom z etanolem, chociaż w skali świata może być inaczej²⁷.

Zatem taka czynność byłaby wyrazem więzi z własną społecznością, z jej głęboko zakorzenionymi obyczajami. Byłaby wręcz wyrazem miłości społecznej! Nasze postawy wobec używania alkoholu kształtują się pod wpływem obserwacji otoczenia²⁸, zwłaszcza najbliższego²⁹. Wygląda na to, że alkoholowy umiar

kształtuje się raczej na miarę nieuświadomionych wpływów społecznych niż w wyniku świadomych zabiegów ascetycznych. Ich konieczność pojawia się jakby w wyniku ewidentnych nadużyć, wymagających poważniejszych interwencji.

Jest jeszcze jeden obszar, który sugeruje społeczny charakter tej cnoty. Jeśli poddamy refleksji sprawę ochrony przed sięganiem po substancje psychoaktywne, to najwięcej dowodów z badań empirycznych wskazuje na kluczową rolę relacji³⁰ osobowych³¹. W ujęciu socjo-psychologicznym składa się to na tzw. *Social Bonding Model* autorstwa Hawkinsa, Catalano, Millera³²:

Czynnik chroniący poparty dowodami empirycznymi – w kolejności siły wpływu	Interpretacja w świetle antropologii i teorii relacji osobowych
Silna więź z rodzicami (w tym akceptowane monitorowanie zachowań dzieci)	Miłość do najbliższych – rodziców
Sukces szkolny i zaangażowanie we własny rozwój (w tym afiliacja do szkoły)	Rozumna miłość własna. Więzi rówieśnicze
Aktywność religijna, wiara i praktyki	Miłość do Boga i członków wspólnoty religijnej
Zakorzenie w pozarodzinnym systemie wartości i norm społecznych	Miłość społeczna, patriotyzm
Konstruktywna grupa rówieśnicza	Miłość społeczna – więź z rówieśnikami
Wybrane umiejętności psychospołeczne	Rozumna miłość własna, więź społeczna

Tab. 1. Zestawienie głównych czynników chroniących na tle relacji osobowych (opr. wł.)

²⁷ Według Raportu WHO z 2014 r. aż 62,7% całej ludności świata w wieku powyżej 15 lat nie używała wcale napojów alkoholowych w ostatnim roku, dla nauki byli abstynentami. Są przecież liczne kraje, gdzie używanie alkoholu jest religijnie lub obyczajowo inkryminowane. Jednak w naszym kręgu kulturowym jest to zachowanie normatywne, w sensie socjologicznym (*Global status report on alcohol and health*).

²⁸ C. C. Pilgrim, J. E. Schulenberg, P. M. O'Malley, *Mediators and moderators of parental involvement on substance use: A national study of adolescents*, „Prevention Science” 2006 v. 7 (1), s. 75-89.

²⁹ K. Ostaszewski, A. Rustecka-Krawczyk, M. Wójcik, *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I-III*, Wyd. IPiN, Warszawa 2011.

³⁰ M. Gogacz, *Człowiek i jego relacje*, Wyd. ATK, Warszawa 1985.

³¹ K. Wojcieszek, *Człowiek spotyka alkohol*, Wyd. Rubikon, Kraków 2010, s. 123-127 i dalej.

³² D. J. Hawkins, R. F. Catalano, J. Y. Miller, *Risk and protective factors for alcohol and Rother drug problems In adolescence and Early adulthood. Implications for substance use prevention*, „Psychological Bulletin” 1992 v. 112 (1), s. 64-105.

Zatem w myśl ustaleń współczesnych badaczy społecznych nasze zachowania względem substancji psychoaktywnych (w tym etanolu) zależą od stanu naszych więzi społecznych i zawartości kultury³³ społeczności, w której uczestniczymy³⁴, i to bardziej niż nasze własne wysiłki ascetyczne. Cnota trzeźwości w tym ujęciu jest typową cnotą społeczną³⁵, a nie wynikiem indywidualnych wysiłków. Wada pijaństwa, jeśli występuje, to też raczej społecznie niż indywidualnie. Zwyczaj przychodzi nam tutaj na myśl uzależnienie od alkoholu, ale zauważmy, że etiologia tego zaburzenia jest skomplikowana, obejmuje również takie zjawiska, jak obciążenie genetyczne (tzw. międzypokoleniowa transmisja uzależnienia). To jednak osobny problem³⁶.

W naukach społecznych obowiązuje coś, co nazywamy „paradoksem prewencyjnym”. Większość szkód alkoholowych pochodzi nie od osób uzależnionych, ale nadużywających nieuzależnionych. Jest to mało znana sprawa, gdyż powszechnie sądzi się, że zasadnicza szkoda alkoholowa polega na uzależnieniu. Tak nie jest, ale wyjaśnienie wymagałoby osob-

nego studium. Nas interesuje nie choroba alkoholowa, będąca udziałem nielicznych predysponowanych osób (ok. 3 % populacji w Polsce), ale nadużywanie jako takie, zwłaszcza przez osoby nieuzależnione. W warunkach polskich nadużywających jest kilkanaście procent. To oni dostarczają najwięcej szkód alkoholowych³⁷. Oczywiście osoby uzależnione też, ale jest ich proporcjonalnie mniej. Interesuje nas to, co na drodze do wszelkich nadużyć jest kwalifikowane jako brak umiaru. Zdaniem większości ekspertów każde używanie napojów alkoholowych w pierwszych dwóch dekadach życia jest nadużywaniem, gdyż szkody przewyższają korzyści z picia³⁸. Młodość powinna być czasem wypracowywania umiejętności obywatela się bez alkoholu, ćwiczenia abstynencji, która w wielu dorosłych sytuacjach życiowych jest oczywistym obowiązkiem etycznym. To nie jest czas na naukę picia, ale na naukę abstynencji. Niestety pod wpływem wielu obserwacji, a nawet zachęt młody człowiek jest socjalizowany alkoholowo³⁹.

³³ B. Lelonek-Kuleta, *Współczesna kultura a zachowania nałogowe*, „Świat Problemów” 2012 nr 4 (231), s. 5-9.

³⁴ J. D. Hawkins, R. F. Catalano, M. W. Arthur, *Promoting science – based prevention in communities*, „Addictive Behavior” 2002 v. 27, s. 951-976; J. D. Hawkins, S. Oesterle, E. C. Brown, M. W. Arthur, R. D. Abbot, A. A. Fagan, R. F. Catalano, *Results of a type 2 translational research trial to present adolescent drug use and delinquency: A test of Communities That Care*, „Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine” 2009 v. 163 (9), s. 789-798.

³⁵ A. A. Fagan, D. J. Hawkins, R. F. Catalano, *Engaging Communities to Prevent Underage Drinking*, „Alcohol Research and Health” 2011 v. 34 (2), s. 167-174; S. Fergus, M. A. Zimmerman, *Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk*, „Annual Review of Public Health” 2005 v. 26, s. 399-419.

³⁶ A. Hussong, D. Bauer, *Telescoped Trajectories from Alcohol Initiation to Disorder in Children of Alcoholic Parents*, „Journal of Abnormal Psychology” 2008 (1) 117, s. 63-78.

³⁷ Ilustrują to dane zawarte w cytowanych już raportach RARHA i WHO (część poświęcona Polsce).

³⁸ K. Wojcieszek, *Nasze dzieci w dżungli życia. Jak pomóc im przetrwać?*, Wyd. Rubikon, Kraków 2016.

³⁹ T. N. Brown, J. Schulenberg, J. G. Bachman, *Are risk and protective factors for substance use consistent*

Brak cnoty umiaru wydaje się zatem skutkiem wpływów społecznych, a nie braków indywidualnych. Sama zaś wada pijaństwa powinna być usuwana nie tylko przez indywidualne ascetyczne wysiłki, ale poprzez reformę życia społecznego w odpowiednim kierunku⁴⁰. Wydaje się, że Tomasz z Akwinu w pewnym stopniu zdawał sobie sprawę z wpływów społecznych w kierunku pijaństwa. W kwestii *O trzeźwości* w artykule 3

znajdujemy ważne stwierdzenie, że o ile samo używanie wina nie jest niedozwolone jako takie, to może się takim stać z uwagi na okoliczności. Jedną z nich jest sytuacja, gdy innych gorszy używanie wina⁴¹. Również w kwestii 150 znajdujemy ciekawą uwagę, że ktoś, kto zaprasza bliźniego do picia, a zdaje sobie sprawę z jego „słabej głowy”, ponosi moralną odpowiedzialność na równi z pijanikiem⁴².

4. Zakończenie

Wypracowane przez starożytność i wieki średnie rozumienie trzeźwości jako osobistej, indywidualnej cnoty nadal zachowuje wielką wartość, zwłaszcza z punktu widzenia wkładu tej wiedzy w profilaktykę problemową czy nawet w terapię uzależnień. Wiedza i intuicje św. Tomasza zawarte w dwu małych kwestiach *O trzeźwości* i *O pijaństwie* (*S.th.* 2-2, qu. 149-150) są na tle swoich czasów bardzo głębokim ujęciem tematu, w wielu fragmentach prekursorskim i nadal wartościowym na terenie etyki czy teologii moralnej. Gdy św. Tomasz

zwraca się ku związkom między funkcjami mózgu, rozumem i picciem okazuje się myślicielem bardzo nowoczesnym. Również gdy odróżnia skutki pijaństwa (w zasadzie w rodzaju uzależnienia, „kalectwa”) od zjawisk ściśle etycznych, obarczonych inną odpowiedzialnością. Przecież takie odróżnienia znamy w zasadzie od XX wieku (Jellinek). Podobnie, gdy zwraca uwagę na zagrożenie pijaństwem wśród młodzieży i kobiet (qu. 149, art. 4) albo gdy wskazuje na konieczność trzeźwości elit społecznych.

across historical time? National data from the high school classes of 1976 through 1997, „Prevention Science” 2001 v. 2 (1), s. 29-43; A. Malczewski, *Polska młodzież a substancje psychoaktywne*, „Świat Problemów” 2017 nr 4 (291), s. 15-19; *Raport CBOS z badań „Młodzież”* (www.cinn.gov.pl/portal?id=166545, dostęp: 1.08.2018).

⁴⁰ A. L. Kristjansson, I. D. Sigfusdottir, T. Thorlindson, M. J. Mann, J. Sigfusson, J. P. Allegrante, *Population trends in smoking, alcohol use and primary prevention variables among adolescents in Iceland, 1997-2014*, „Addiction” 2016 v. 111 (4), s. 645-652; S. Grzelak [red.], *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży*, Wyd. ORE, Warszawa 2015; Z. Romanowsky, *Islandia ma świetny sposób na walkę z uzależnieniem. Czy ktoś zwraca na to uwagę?*, „Portal Aletheia”, <https://pl.aletheia.org/2017/02/15/islandia-ma-swietny-sposob-na-walke-z-uzalezniem-czy-ktos-zwraca-na-to-uwage/>, dostęp: 15.02.2017; A. C. Wagenaar, M. J. Salois, K. A. Kauro, *Effects of beverage alcohol price and tax levels on drinking. A meta-analysis of 1003 estimates from 112 studies*, „Addiction” 2009 v. 104 (4), s. 179-190.

⁴¹ *S.th.* 2-2, qu. 149, art. 3, resp.

⁴² *S.th.* 2-2, qu. 150, art. 1, ad 3.

Nauczyliśmy się już jednak, że właściwym tłem rozważań jest w tym wypadku kontekst społeczny, a nie indywidualny. Oto nawet wychodzenie z choroby alkoholowej okazało się możliwe jedynie przy oddziaływaniu wspólnotowym, a nie dzięki indywidualnej ścieżce terapeutycznej⁴³. Powstanie Wspólnoty Anonimowych Alkoholików w roku 1935 było dla profesjonalistów szokiem i długo nie podejmowali oni współpracy z tym ruchem. A przecież nie potrafili skutecznie pomagać, pomimo wielu różnorodnych prób. Dopiero w latach 50-tych nastąpiło spotkanie oficjalnej wiedzy z doświadczeniem AA, z wielkim pożytkiem dla wypracowania współczesnych metod pomagania, już świadomie profesjonalnych⁴⁴.

Jeszcze bardziej ten wspólnotowy aspekt dotyczy zapobiegania problemom, czyli profilaktyki. Wiemy już, że bez działania na poziomie społeczności nawet bardzo skuteczne programy profilaktyczne tracą szybko swoje pozytyw-

ne efekty⁴⁵. Trzeźwość okazuje się sprawą społeczną, a nie indywidualną, a grzech pijaństwa okazuje się bardziej „grzechem cudzym”⁴⁶, wynikiem wpływów kulturowych i aktualnego stanu więzi. Znamienne są tutaj wyniki badania pewnego badacza norweskiego, który wykazał, że np. kobiety mające doświadczenie sztucznego poronienia wykazują znacznie wyższe wskaźniki picia, palenia i używania narkotyków niż reszta populacji⁴⁷. Na wielu podobnych przykładach widać, że to stan więzi społecznych decyduje o stanie trzeźwości, a ściślej stan relacji osobowej miłości w wielu jej aspektach. Tam, gdzie więzi zanikają, pojawiają się niemal natychmiast tendencje do utraty trzeźwości, za zwyczaj w postaci wady pijaństwa.

Jeśli ktoś interesuje się ochroną ludzi przed skutkami braku trzeźwości musi bacznie obserwować stan więzi i stan kultury w danej społeczności, zwłaszcza więzi „dzieci – rodzice” i „człowiek – Bóg”⁴⁸. W naszych czasach bardzo silny

⁴³ Na tym tle niezwykle ciekawe jest podejście św. Tomasza do kwestii tzw. interwencji wobec pijących (qu. 150, art. 4, ad 4), gdy w ślad za św. Augustynem zaleca powściągliwość w oddziaływaniu na pijaków i posługiwanie się metodami perswazyjnymi. Wiemy, że raczej nikogo nie doprowadzi się do trzeźwości przymusem (co nie wyklucza stosowania metody interwencji kryzysowej wg Johnsona). Współcześnie wielką wagę przywiązuje się do budowania właściwej motywacji do zmiany u osób dotkniętych uzależnieniem, ale też w stosunku do osób nadużywających jako takich (wywiad motywujący wg. Millera i Rolnicka).

⁴⁴ W. R. Miller, *Researching the spiritual dimensions of alcohol and other drug problems*, „Addiction” 1998 v. 93 (7), s. 979-990.

⁴⁵ C. L. Perry, C. L. Williams, K. A. Komro, S. Veblen-Mortenson, M. Stigler, K. A. Munson, K. Farbaksh, R. M. Jones, J. L. Forster, *dz. cyt.*, s. 117-132.

⁴⁶ A. C. Wagenaar, M. J. Salois, K. A. Kauro, *dz. cyt.*, s. 179-190.

⁴⁷ W. Pedersen, *Childbirth, abortion and subsequent substance use in young women: a population based longitudinal study*, „Addiction” 2007 v. 102, s. 3-46.

⁴⁸ A. Conrad, *Religiosity and its Effects on Risky Behavior. Undergraduate Research*, „Journal for the Human Sciences” 2015 v. 14; J. A. Durlak, *Common risk and protective factors in success prevention programs*, „American Journal of Orthopsychiatry” 1998 v. 68, s. 512-520; L. Rew, Y. J. Wong., *A systematic review of associations among religiosity/spirituality and adolescent health attitudes and behaviors*, „Journal of Adolescent Health” 2006 v. 38 (4), s. 433-442.

jest wpływ świadomych i zaplanowanych działań skierowanych na to, aby wielu ludzi trwale pozbawić trzeźwości. Do bardzo młodych ludzi kieruje się intensywne, doskonale zaprojektowane reklamy, używa się nowoczesnych narzędzi marketingowych, dokonuje się prawdziwej ekspansji rynkowej. Towarzyszą temu realne zaniedbania w zakresie wychowawczym⁴⁹. W sumie skutek jest taki, że znaczny odsetek młodych wkracza w nadużywanie alkoholu, stykając się z nim zbyt wcześnie i ulegając jednoznacznym wpływom społecznym. Pijaństwo to typowy „grzech cudzy”, wspierany przez coś, co nazwano „strukturami zła”. To w eleganckich gabinetach wielkich korporacji zapadają decyzje, które później kończą się określonymi zjawiskami społecznymi

w postaci masowych przejawów braku trzeźwości. Innymi słowy: w wadę pijaństwa popada się zbiorowo i podobnie się z niej wychodzi. Ścieżka indywidualna wypracowania cnoty trzeźwości ma nadal swoje znaczenie, ale w zupełnie zmienionym kontekście społecznym. Pojawia się pasjonujące zagadnienie zbiorowego kształtowania się cnót, zwłaszcza przez kształtowanie kultury opartej na pełnej wiedzy o człowieku i jego relacjach⁵⁰. Dotychczasowa wiedza o cnotcie jako indywidualnym dziele danej osoby jest zatem punktem wyjścia nad własnym rozwojem, ale tylko punktem wyjścia. Nie możemy już zaniedbać społecznego kontekstu budowania sprawności, który wydaje się nawet istotniejszy.

⁴⁹ K. Wojcieszek, *Czy jesteśmy im coś winni? Rzecz o profilaktyce szkolnej*, „Czasopismo internetowe ORE Trendy” 2013 nr 4, s. 66-72; K. Wojcieszek, *Optymalizacja profilaktyki problemów alkoholowych. Pedagogiczne implikacje grupowych interwencji krótkoterminowych*, Wyd. Rubikon, Kraków 2013.

⁵⁰ Warto przywołać tu ostatnie wysiłki w zakresie proklamowania Narodowego Programu Trzeźwości wydanego drukiem w lutym 2018. Program dostępny w sieci.

The Virtue of Sobriety: Individual or Social?

Keywords: virtue, moderation, sobriety, drunkenness, alcohol

Contemporary societies suffer a lot from the Lack of moderation in the use of psychoactive substances, especially nicotine and ethanol. Traditional approach for regulating the use of ethanol was concentrated on the competencies of a single person, both in the case of sobriety and drunkenness. Saint Thomas Aquinas,

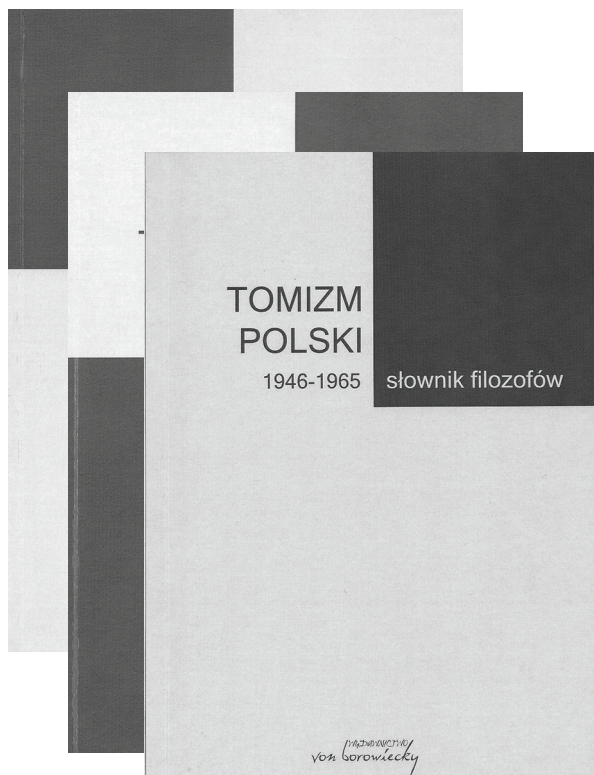
in two issues of *Summa Theologiae* (2-2, qu. 149-150) took a similar position. Meanwhile, it seems that the sobriety and drunkenness have a more social character. It is much more difficult to develop sobriety in the societies in which there is a consent to the abuse of psychoactive substances.

Bibliografia

1. Anderson P., Baumberg B., *Alcohol In Europe*, Institute of Alcohol Studies, London 2006.
2. Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tł. D. Gromska, PWN, Warszawa 2008.
3. Brown T. N., Schulenberg J., Bachman J. G., *Are risk and protective factors for substance use consistent across historical time? National data from the high school classes of 1976 through 1997*, „Prevention Science” 2001 v. 2 (1), s. 29-43.
4. Cierpiąłkowska L., Ziarko M., *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
5. Conrad A., *Religiosity and its Effects on Risky Behavior. Undergraduate Research*, „Journal for the Human Sciences” 2015, v. 14.
6. Cook C. C., *Alcohol, Addiction and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
7. Durlak J. A., *Common risk and protective factors in success prevention programs*, „American Journal of Orthopsychiatry” 1998 v. 68, s. 512-520.
8. Fagan A. A., Hawkins D. J., Catalano R. F., *Engaging Communities to Prevent Underage Drinking*, „Alcohol Research and Health” 2011 v. 34 (2), s. 167-174.
9. Fergus S., Zimmerman M. A., *Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk*, „Annual Review of Public Health” 2005 v. 26, s. 399-419.
10. Foxcroft D. R., Lister-Sharp D., Lowe G., *Alcohol misuse prevention for young people: a systematic review reveals methodological concerns and lack of reliable evidence of effectiveness*, „Addiction” 1997 v. 92, s. 531-538.
11. *Global status report on alcohol and health 2014*, WHO, apps.who.int/iris/bitstream/10665/112736/1/9789240692763_eng.pdf, dostęp: 12.02.2018.
12. Gogacz M., *Człowiek i jego relacje*, Wyd. ATK, Warszawa 1985.
13. Grzelak S. [red.], *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży*, Wyd. ORE, Warszawa 2015.
14. Hawkins D. J., Catalano R. F., Miller J. Y., *Risk and protective factors for alcohol and Rother drug problems In adolescence and Early adulthood. Implications for substance use prevention*, „Psychological Bulletin” 1992 v. 112 (1), s. 64-105.
15. Hawkins J. D., Catalano R. F., Arthur M. W., *Promoting science – based prevention in communities*, „Addictive Behavior” 2002 v. 27, s. 951-976.
16. Hawkins J. D., Oesterle S., Brown E. C., Arthur M. W., Abbot R. D., Fagan A. A., Catalano R.F., *Results of a type 2 translational research trial to prevent adolescent drug use and delinquency: A test of Communities That Care*, „Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine” 2009, v. 163 (9), s. 789-798.

17. Hussong A., Bauer D., *Telescoped Trajectories from Alcohol Initiation to Disorder in Children of Alcoholic Parents*, „Journal of Abnormal Psychology” 2008 (1) 117, s. 63-78.
18. Kristjansson A. L., Sigfusdottir I. D., Thorlindson T., Mann M. J., Sigfusson J., Allegrante J. P., *Population trends in smoking, alcohol use and primary prevention variables among adolescents in Iceland, 1997-2014*, „Addiction” 2016 v. 111 (4), s. 645-652.
19. Lelonek-Kuleta B., *Współczesna kultura a zachowania nałogowe*, „Świat Problemów” 2012, nr 4 (231), s. 5-9.
20. Maisto S. A., Galizio M., Connors G. J., *Uzależnienia. Zazywanie i nadużywanie*, Wyd. KARAN, Warszawa 2000.
21. Malczewski A., *Polska młodzież a substancje psychoaktywne*, „Świat Problemów”, 2017 nr 4 (291), s. 15-19.
22. Markowska J., *Szkodliwość alkoholu u kobiet w aspekcie położniczym i onkologicznym*, referat na XVIII Ogólnopolskiej Konferencji Naukowo-Szkoleniowej „Współczesne oblicza alkoholu, narkotyków i tytoniu”, Poznań, 23-24.11.2017.
23. Miller W. R., *Researching the spiritual dimensions of alcohol and other drug problems*, „Addiction” 1998 v. 93 (7), s. 979-990.
24. Mitchell J. M., O’Neill J. P., Janabi M., *Alcohol consumption induces endogenous opioid release in the human orbitofrontal cortex and nucleus accumbens*, „Science Translational Medicine” 2012 v. 4: 1-8.
25. Moskalewicz J., *Polityka społeczna wobec alkoholu w Polsce w latach 1944-1982*, Wyd. PARPA, Warszawa 1998.
26. Moskalewicz J., Room R., Thom B. [red.], *Comparative monitoring of alcohol epidemiology across the EU. Baseline assessment and suggestions for future action. Synthesis report. RARHA Work Package 4*, Wyd. PARPA, Warszawa 2016.
27. Nutt D., King L., Philips L., *Drug harms in the UK: a multicriteria decision analysis*, „The Lancet” 2010 vol. 376, nr 9752, 6 November 2010, s. 1558-1565.
28. Okulicz-Kozaryn K., *Contextual factors affecting prevention*. Including contributions from Dr Jeanne Poduska (USA), Dr Katarzyna Okulicz-Kozaryn (PL), Mr Frederick Groeger-Roth (DE), 4 International Conference and Members Meeting EUSPR, Paris, 13-15 November 2013.
29. Okulicz-Kozaryn K., Raduj J., Borucka A., *Picie alkoholu przez piętnastoletnią młodzież a praktyki wychowawcze rodziców*, „Zdrowie Publiczne i Zarządzanie” 2014 nr 12 (1), s. 99-108.
30. Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I- III*, Wyd. IPiN, Warszawa 2011.
31. Pedersen W., *Childbirth, abortion and subsequent substance use in young women: a population based longitudinal study*, „Addiction” 2007 v. 102, s. 3-46.

32. Perry C. L., Williams C. L., Komro K. A., Veblen-Mortenson S., Stigler M., Munson K. A., Farbaksh K., Jones R. M., Forster J. L., *Project Northland: long term outcomes of community action to reduce adolescent alcohol use*, „Health Education Research” (2002) v. 17 (1), s. 117-132.
33. Pilgrim C. C., Schulenberg J. E., O'Malley P. M., *Mediators and moderators of parental involvement on substance use: A national study of adolescents*, „Prevention Science” 2006 v. 7 (1), s. 75-89.
34. *Raport o stanie zdrowia na świecie 2002. Analiza zagrożeń, promocja zdrowia*, Wyd. PARPA, Warszawa 2003.
35. *Raport CBOS z badań „Młodzież”* (www.cinn.gov.pl/portal?id=166545, dostęp: 1.08.2018).
36. Rew L., Wong Y. J., *A systematic review of associations among religiosity/spirituality and adolescent health attitudes and behaviors*, „Journal of Adolescent Health” 2006 v. 38 (4), s. 433-442.
37. Romanowsky Z., *Islandia ma świetny sposób na walkę z uzależnieniem. Czy ktoś zwraca na to uwagę?*, „Portal Aletheia”, <https://pl.aletheia.org/2017/02/15/islandia-ma-swietny-sposob-na-walke-z-uzaleznieniem-czy-ktos-zwraca-na-to-uwage/>, dostęp: 15.02.2017.
38. Sheridan C. L., Radmacher S. A., *Psychologia zdrowia. Wyzwania dla biomedycznego modelu zdrowia*, tłum. zespół, Wyd. IPZ, Warszawa 1998.
39. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna, Umiarkowanie*, tom 22, tłum. S. Bełch, www.katedra.uksw.edu.pl, dostęp: 1.08.2018.
40. Wagenaar A. C., Salois M. J., Kauro K. A., *Effects of beverage alcohol price and tax levels on drinking. A meta-analysis of 1003 estimates from 112 studies*, „Addiction” (2009) v. 104 (4), s. 179-190.
41. Wojcieszek K., *Człowiek spotyka alkohol*, Wyd. Rubikon, Kraków 2010.
42. Wojcieszek K., *Optymalizacja profilaktyki problemów alkoholowych. Pedagogiczne implikacje grupowych interwencji krótkoterminowych*, Wyd. Rubikon, Kraków 2013.
43. Wojcieszek K., *Czy jesteśmy im coś winni? Rzecz o profilaktyce szkolnej*, „Czasopismo internetowe ORE Trendy” 2013 nr 4, s. 66 -72.
44. Wojcieszek K., *Nasze dzieci w dżungli życia. Jak pomóc im przetrwać?*, Wyd. Rubikon, Kraków 2016.

- 1) *Tomizm polski 1879-1918. Słownik filozofów*, Radzymin 2014;
- 2) *Tomizm polski 1919-1945. Słownik filozofów*, Radzymin 2014;
- 3) *Tomizm polski 1946-1965. Słownik filozofów*, Warszawa-Radzymin 2015,

red. B. Listkowska,
A Andrzejuk

Pierwsza część obejmuje lata 1879-1918 i zawiera omówienia następujących tomistów: Franciszek Gabryl, Marian Morawski, Stefan Pawlicki, Idzi Radziszewski, Henryk Romanowski, Piotr Semenenko i Kazimierz Wais. Druga część Słownika obejmuje lata 1919-1945 i omawia takie postacie jak: Michał Klepacz, Kazimierz Kowalski, Franciszek Kwiatkowski, Czesław Martyniak, Konstanty Józef Michalski, Jan Salamucha, Franciszek Sawicki, Jan Stepa, Antoni Szymański, Jacek Woroniecki, Aleksander Żychliński. Natomiast ostatnia część obejmująca lata 1946-1965 przedstawia następujących filozofów: Stanisław Adamczyk, Wojciech Feliks Bednarski, Józef Maria Bocheński, Piotr Chojnacki, Kazimierz Kłósak, Józef Pastuszka, Jan Piwowarczyk, Paweł Siwek, Stefan Swieżawski, Aleksander Usowicz.

Wydawnictwo von borowiecky - www.vb.com.pl

Nota o Autorach

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW), na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej oraz Sekcją Historii Filozofii. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się problematyką uczuć, sprawności i cnót moralnych, relacji osobowych. Jest uczniem Profesora Mieczysława Gogacza. Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7926-4070>

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca w Wyższej Szkole Stosunków Międzynarodowych i Amerykanistyki oraz Wyższej Szkole Komunikowania, Politologii i Stosunków Międzynarodowych, a także na studiach podyplomowych Wydziału Studiów nad Rodziną UKSW. Wielokrotnie wygłaszała wykłady i referaty w Wielkiej Brytanii na zaproszenie PUNO (Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie), IPAK (Instytutu Polskiego Akcji Katolickiej), PON UJ (Polskiego Ośrodka Naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Londynie) oraz parafii polskich. Jest autorką ponad dwudziestu artykułów o tematyce filozoficznej. Zainteresowania naukowe: historia filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska); filozofia, etyka, klasyczna teoria człowieka, filozoficzne podstawy mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007). Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4961-2580>

Marcin W. Bukala – dr hab., prof. w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, w Zakładzie Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej. Zajmuje się historią etyki i teologii moralnej w Średniowieczu, zwłaszcza etyki gospodarczej, a także historią prawa kanonicznego i edukacji. W latach 2005-2007 prowadził badania jako stypendysta Uniwersytetu Bolońskiego, pod opieką Profesora Ovidiego Capitaniego. Jest wydawcą tekstów z filozofii i teologii polskiej XIV i XV wieku i uczestnikiem projektu «Corpus Philosophorum Polonorum». Do nowszych publikacji tego autora należą m.in.: reedycja i polski przekład traktatów etyczno-ekonomicznych Mateusza z Krakowa (Kęty, 2011) oraz monografia *Risk and Medieval «Negotium»...* (Spoleto, 2014) o pojmowaniu ryzyka gospodarczego w prawie

kanonicznym i teologii u schyłku XII i w XIII stuleciu. M. W. Bukala jest też współautorem podręcznika *Biznes, etyka, odpowiedzialność* (Warszawa, 2012).

Raymond Leo Kardynał Burke – dr prawa kanonicznego. Był arcybiskupem St. Louis, prefektem Trybunału Sygnatury Apostolskiej oraz członkiem Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. W 2014 r. podpisał (wraz z trzema innymi kardynałami) *Dubia (Wątpliwości)* wobec adhortacji posynodalnej *Amoris Laetitia*, po czym został usunięty z funkcji prefekta Trybunału Sygnatury, a mianowany patronem Suwerennego Zakonu Maltańskiego (funkcja czysto formalna i w znacznym stopniu honorowa). Pomimo tego Kard. Burke nieustępliwie broni tradycyjnej doktryny katolickiej o nierozzerwalności małżeństwa, którą – jego zdaniem – wspomniana adhortacja zdaje się podważać.

Richard Fafara – dyplom magistra i doktora filozofii zrobił na Uniwersytecie w Toronto (Kanada). Studiował również na Sorbonie w Paryżu oraz Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Jest autorem, m.in., monografii *The Malebranche Moment: Selections from the Letters of Étienne Gilson & Henri Gouhier (1920-1936)*.

Mieczysław Gogacz – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (dawnej Akademii Teologii Katolickiej). Stworzył konsekwentną odmianę tomizmu egzystencjalnego. W jego ramach broni teorii aktu istnienia i zasady niesprzeczności, tezy o odrębności i wewnętrznej jedności jednostkowych bytów oraz wynikającego z tych twierdzeń realizmu i pluralizmu bytowego. Zaproponował szereg doprecyzowań w dyscyplinach filozoficznych, takich jak filozofia bytu, antropologia filozoficzna, etyka i pedagogika. Formułował podstawy etyki zawodowej lekarza, żołnierza, funkcjonariusza Straży Granicznej; wykładał te etyki na AM, WAT i UW. Uczestniczył w debatach publicznych na temat ochrony życia, etyki zawodowej, racji stanu, polityki kulturalnej i naukowej państwa. Wykaz publikacji M.Gogacza obejmuje prawie 1000 pozycji.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0517-0781>

Curtis Hancock – jest emerytowanym profesorem filozofii. Sprawował funkcję prezesa American Maritain Association, jest współzałożycielem Gilson Society. Opublikował siedem książek, w tym *Recovering a Catholic Philosophy of Elementary Education* (Mount Pocono, Pennsylvania: Newman

House Press, 2005). Publikował również liczne artykuły i recenzje. Był aktywny w Ameryce i Europie, pisząc i wygłaszając wykłady na temat przywództwa, filozofii politycznej, etyki i filozofii religii.

Natalia Herold – mgr, absolwentka prawa i administracji na Uniwersytecie Gdańskim (lic.) i Uniwersytecie Warszawskim (mgr). Jest sekretarzem Zarządu Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Interesuje się filozofią klasyczną, a w niej szczególnie etyką i pedagogiką. Publikuje w „Roczniku Tomistycznym”.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4761-9495>

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Łowiańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: „Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów”, „Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów” i „Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów”.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6635-5934>

Mikołaj Mościcki – dr, absolwent Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej na Akademii Teologii Katolickiej; (1976-78) stypendysta fundacji „Pax Christi” w Wiedniu; (1978-1980) stypendysta Rządu Francuskiego w Strasbourgu (1980) Uzyskał doktorat uniwersytecki z filozofii. Mieszka we Francji.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3999-1406>

Tomasz Pawlikowski – dr hab. , prof. Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych w Łodzi, absolwent ATK, doktor UW. Autor czterech książek o tematyce filozoficznej. Ostatnią była monografia *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo (Lublin 2013). Ponadto autor jednej książki historycznej, kilkudziesięciu artykułów naukowych, 127 haseł w „Powszechnej Encyklopedii Filozofii” i 32 w „Encyklopedii Filozofii Polskiej”, a także ponad 20 pomniejszych publikacji (hasła w „Encyklopedii

Katolickiej”, „Wielkiej Encyklopedii PWN”, recenzje).

Ewa Agnieszka Pichola – mgr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Obecnie doktorantka, kontynuuje badania w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przygotowuje rozprawę, w której analizuje dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w pismach niemieckiego fenomenologa. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a dokładnie filozoficznych podstaw koncepcji psychologicznych i antropologicznych aspektów prawdy. Publikuje, uczestniczy w konferencjach, tłumaczy w j. angielskim.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6078-7384>

Magdalena Płotka – dr hab, kierownik (p/o) Katedry Historii Filozofii Polskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Z-ca redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego. Zainteresowania naukowe skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książki *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013) oraz *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI* (Warszawa 2016). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6993-2178>

Jan Pocięj – inż., magister teologii. Napisał rozprawę doktorską w Instytucie Filozofii UJ na temat związków filozofii ks. prof. Tadeusza Wojciechowskiego z odkryciami fizyki i biologii dwudziestego wieku (2017). Autor artykułu „Piotra Semenki próba odnowy filozofii klasycznej” (RT 5(2016)). Uczestnik X Międzynarodowego Kongresu Ontologicznego w San Sebastian (2012), gdzie wygłosił referat „The Wave-Corpuscle Duality of Matter and the Nature of the Universe”. Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół aktualizacji tomizmu w oparciu o współczesny obraz świata opracowany przez nauki przyrodnicze. Jest członkiem Sodalicii Świętej Jadwigi Królowej.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-6401>

Peter Redpath – jest rektorem Adler-Aquinas Institute; jest również dyrektorem Aquinas School of Leadership, kierownikiem studiów tomistycznych w Holy Apostles College and Seminary (USA); a także

aktywnym badaczem na Uniwersytecie Abat Oliba w Barcelonie (Hiszpania).

Krzysztof Andrzej Wojcieszek – dr hab., prof. Pedagogium Wyższej Szkoły Nauk Społecznych w Warszawie, gdzie kieruje Zakładem Profilaktyki Społecznej, Resocjalizacji i Pracy Socjalnej. Biolog molekularny, filozof (etyk), pedagog. Specjalizuje się w profilaktyce problemów alkoholowych, a filozoficznie w teorii rodzicielstwa, dydaktyce filozofii i analizie procesu rozpaczy. Członek konsultor Zespołu ds. Apostolstwa Trzeźwości i Osób Uzależnionych przy Konferencji Episkopatu Polski. Twórca wielu uznanych programów profilaktycznych („Noe”, „Debata”, „Korekta”, „Smak życia czyli debata o dopalaczach”, „ARS czyli jak dbać o miłość”). Autor licznych publikacji, zarówno filozoficznych, jak i zwłaszcza pedagogicznych. Ekspert wielu instytucji i zrzemień.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1047-8000>

Michał Zembruski – dr, adiunkt w Katedrze Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Pracę doktorską poświęcił tematyce zmysłów wewnętrznych w koncepcji św. Tomasza z Akwinu. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możliwościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował monografię: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4647-479X>

